

палае! / Адкуль жа ўзняўся дым барвовы, / Заслаўшы ўсё да небакраю? / Ах, гэта – жыта расцвітае / У перазвоне жаўруковым, / Аж каласы пад ветрам гнуцца. / Вось ты і вер людской пагудцы, / Што без агню дыму не бывае.

Яшчэ адзін прыклад з нядаўняй публікацыі. У “Імгненнях” В.Рагаўцова чытаем: *Нельга ўвайсці ў адну раку двойчы. А мне – удалося. У раку маленства. У мроях.* Сумяшчэнне двух сэнсавых планаў ужытай тут прыказкі ўспрымаецца праз супрацьпастаўленне па лініі “нельга – можна” (“у раку маленства”, “у мроях”). А звычайнае значэнне прыказкі – ‘немагчыма паўтарыць якія-небудзь дзеянні, працэсы, падзеі і пад. з-за пастаяннай зменлівасці жыцця, яго бесперапыннага руху’.

Бібліяграфія

1. Ларин, Б.А. История русского языка и общее языкознание / Б.А.Ларин. – М.: Просвещение, 1977.
2. Лепешаў, І.Я. Парэміялогія як асобны раздзел мовазнаўства / І.Я.Лепешаў. – Гродна: Выд-ва ГрДУ, 2006.
3. Лепешаў, І.Я. Слоўнік беларускіх прыказак / І.Я. Лепешаў, М.А.Якалцэвіч. – Мінск: Конкурс, 2006.
4. Жуков, В.П. Семантика фразеологічных оборотов / В.П.Жуков. – М.: Просвещение, 1978.

Мірош С.С., Рэжавуцкая М.С. (Мінск, БДПУ)

НАЗОЎНІКІ СА ЗНАЧЭННЕМ ПАСЕСІЎНАСЦІ Ў СУЧАСНАЙ БЕЛАРУСКАЙ ЛІТАРАТУРНАЙ МОВЕ

Катэгорыя пасесіўнасці адносіцца да адной з найбольш старажытных моўных катэгорый. Праблема пасесіўнасці разглядаецца ў мовазнаўстве звычайна ў складзе пытанняў функцыянальнай граматыкі.

Як моўная катэгорыя пасесіўнасць мае свой змест і спецыфіку ў выражэнні. У аснове названай катэгорыі ляжыць паняцце пасесіўнасці, пад якім, як правіла, разумеюць пэўныя адносіны паміж дзвюма субстанцыямі – суб’ектам-пасэсарам і аб’ектам (пасэсумам), якія знаходзяцца ў фізічнай (арганічнай) ці функцыянальнай сувязі.

Катэгорыя пасесіўнасці – гэта полісістэмнае моўнае адзінства, што фарміруецца разнастайнымі моўнымі сродкамі, сярод якіх – прыналежныя прыметнікі, прыналежныя займеннікі, родны і давальны

склоны назоўніка, дзеясловы тыпу *мець, належаць*. Недругараднае месца займаюць сярод іх назоўнікі са значэннем пасесіўнасці.

У дадзенай працы будзе зроблена спроба ахарактарызаваць назоўнікі са значэннем пасесіўнасці як лексіка-семантычную групу (ЛСГ). Як правіла, крытэрыем для аднясення пэўных адзінак да пэўных ЛСГ з'яўляецца іх аднолькавая часцінамоўная прыналежнасці і (абавязкова) наяўнасць у семантычнай структуры агульнага семантычнага кампанента. Такім агульным семантычным кампанентам для ўсіх пасесіўных сродкаў выступаюць семы 'належаць' і 'валодаць' ('мець'), паколькі катэгорыя пасесіўнасці "не яўляецца адным нерасчлененым панятком, а ўключае в сябя некалькі субкатэгорый..." [1, с. 51], сярод якіх – "отношение принадлежности "вхождения" ... і "отношение обладания "включения" [2, с. 51].

Такім чынам, усе назоўнікі са значэннем пасесіўнасці аб'яднаны катэгорыяльна-лексічнай семай 'пасесіўнасць', дкая ўключае ў свой склад інтэгральна-лексічныя семы 'прыналежнасць' і 'валоданне'.

Аналіз моўнага матэрыялу для падставы для ўключэння ў названую ЛСГ наступных адзінак: *гаспадар, гаспадарыня, трымальнік, уладальнік, уладальніца, уласнік, уласніца, уладар, уладарка, уладарнік, уладарніца, валадар, валадарка, валадарнік, валадарніца*.

Уважлівы аналіз семантычнай структуры названых субстантываў, у прыватнасці аналіз іх дэфініцый даў магчымасць размежаваць адзінкі ў межах адной ЛСГ. Усе субстантывы з пасесіўнай семантыкай выразна падзяляюцца на дзве падгрупы: назвы суб'ектаў-пасэсараў і назвы аб'ектаў пасесіўнасці (пасэсумаў). Семантыка першай падгрупы слоў фарміруецца кампанентамі 'той, хто'. Так, напрыклад, для слоў *уладальнік, уладар, уласнік, трымальнік* характэрна дэфініцыя, у якой коротка фармулюецца рэальнае значэнне слова. Такая дэфініцыя абавязкова ўтрымлівае семантычны пасесіўны кампанент 'валодаць' ('мець'): *уладальнік – 'той, хто ўладае чым-небудзь'* (Усе значэнні падаюцца па кн.: Глумачальны слоўнік беларускай мовы: у 5 т. / пад агульн. рэд. акад. К.К.Атраховіча. – Мінск: БелСЭ, 1977 – 1984), *уладар – 'той, хто валодае чым-небудзь; гаспадар чаго-небудзь'*, *уласнік – 'той, хто мае якую-небудзь уласнасць, валодае чым-небудзь'*. Лексема *трымальнік* падаецца ў ТСБМ як адназначная 'той, хто валодае якімі-небудзь каштоўнымі паперамі' (трымальнік акцый). Аднак у навуковых працах гэтае слова зафіксавана са значэннем 'той, хто валодае чым-

небудзь’ (хутчэй за ўсё – нерухомай уласнасцю), напрыклад: ... у гэтай жа вёсцы было тры Падляшукі – трымальнікі валочнай зямлі (Этнаграфія беларусаў: гістарыяграфія, этнагенез, этнічная гісторыя).

Словы *валадар*, *валадарнік*, *уладарніца* маюць дэфініцыі, у якіх падкрэсліваецца толькі сэнсавая тоеснасць рэестравага слова з іншым словам: *валадар* – ‘тое, што і ўладар’, *валадарнік* – ‘тое, што і ўладарнік’ (адзінку *ўладарнік* ТСБМ не фіксуе), *уладарніца* – ‘тое, што і ўладарка’.

Назоўнік *гаспадар* мае дэфініцыю, якая складаецца з сінанімічнага раду – ‘уласнік, уладальнік чаго-небудзь’. Для слоў *гаспадыня*, *валадарка*, *валадарніца*, *уладальніца*, *уласніца* характэрна дэфініцыя, дзе на першы план выступае значэнне словаўтваральнага афікса, які затым звязваецца з рэальнай асновай: ‘жан. да гаспадар’, ‘жан. да валадар’, ‘жан. да валадарнік’ і г.д. Ужываюцца праналізаваныя назоўнікі ў творах мастацкай літаратуры, публіцыстыкі і навуковых выданнях, дзе рэалізуюць не толькі пасесіўныя, але і непасесіўныя значэнні: *Сухі падцягнуты, нервовы ў рухах гаспадар маёнтка з сім не быў падобны да пана ...* (С.Грахоўскі. Рудабельская рэспубліка); *Неўзабаве падыйшла і гаспадыня хаты* (А.Кудравец. Пасеяць жыта); *Быў, праўда, і пан, патамны ўладар маёнтка...* (Я.Брыль. Ігушкі і гнёзды); *Гэта была каралеўна-лебедзь, уладарка бурыштынавага палаца* (У.Караткевіч. Дзікае паляванне караля Стаха); *Гэй, вольныя птахі, уладарнікі песні* (Я.Купала. У вырай); *Уласнік гэтага плячэ падаў на ўласніка завода ў суд* (К.Чорны. Трыццаць год); *Але дзе, асабліва ў наш час, можна схавацца ад чалавека. Адзін ён над усім уладар* (“Польмя”); *Ёсць і праблема былых зямельных уласнікаў* (“ЛіМ”); *Яна [ахвяра] нацкавала Даўмонта, былога ўладара Нальшчанаў, на Гердзена ...* (М.Ермаловіч. Старажытная Беларусь); *Уладальнік горада са сваёй казны выдзяляў тры прэміі* (М.Ткачоў. Замкі і людзі).

Агульны катэгарыяльная пасесіўная сема характэрна не толькі для назоўнікаў, што называюць суб’ектаў-пасэсараў, але і для найменняў аб’ектаў (пасэсумаў), значэнне якіх фарміруецца кампанентамі ‘тое, што’. Як паказваюць назіранні над моўнымі фактамі, у гэтую падгрупу назоўнікаў са значэннем пасесіўнасці мэтазгодна ўключыць словы *багацце*, *вотчына*, *маёмасць*, *маёнтак*, *маярат*, *набытак*, *пасаг*, *скарб*, *спадчына*, *уладанне* і пад. Дэфініцыі названых адзінак або ўключаюць агульныя катэгарыяльныя семы ‘валодаць’, ‘належаць’, напрыклад: *уласнасць* – ‘тое, чым валодаюць’, *маёмасць* – ‘рэчы, прадметы,

каштоўнасці, якія належаць каму-небудзь і пад., або складаюцца з сінанімічнага рада: *уладанне* – ‘уст. нерухомае маёмасць’, *багацце* – ‘наогул маёмасць, набытак’, *набытак* – ‘маёмасць, уласнасць’, *скарб* – ‘багацце, маёмасць’ і пад. Ужываюцца названыя адзінкі, як і назвы суб’ектаў-пасэсараў, у творах мастацкай літаратуры, публістыкі і навуковых выданнях: *І ў табакерцы залатая пяцёрка была – уся дзедава маёмасць, яго багацце* (М.Лынькоў. Журавель мой, журавель); *У кнізе .. запісана ўся рухомае і нерухомае уласнасць уладаркі* (“Полымя”); *Яны [паўстанцы] грамілі магнацкія і шляхецкія маёнткі* (М.Ткачоў. Замкі і людзі); *Вотчынай Рагвалодавых унукаў валодаюць Яраславічы* (Л.Дайнека. След ваўкалака); *Гэля выняла загорнуты ў насоўку матчын пасаг* (І.Чыгрынаў. Апраўданне крыві).

Такім чынам, у ЛСГ назоўнікаў са значэннем пасесіўнасці ўваходзяць адзінкі, што абазначаюць суб’ектаў-пасэсараў, і субстантывы, што называюць аб’екты пасесіўнасці (пасэсумь). Названыя назоўнікі фарміруюць цэнтр ЛСГ, паколькі ўтрымліваюць у сваёй семантычнай структуры агульныя семантычныя пасесіўныя кампаненты ‘валодаць’ (‘мець’) і ‘належаць’. Невялікая па колькасці слоў група назоўнікаў са значэннем пасесіўнасці тым не менш стварае неабходныя ўмовы для выбару таго адзінага сродку, які найбольш дакладна перадае сэнс выказвання.

Літаратура

1. Категории бытия и обладания в языке: сб. ст. / отв. ред. В.Н.Ярцева. – М.: Наука, 1977. – 260 с.
2. Категория посесивности в славянских и балканских языках / отв. ред. В.В.Иванов. – М.: Наука, 1989. – 262 с.

Радзіваноўская Н.А. (Мінск, БДПУ)

СЛОВАЎТВАРАЛЬНЫЯ АСАБЛІВАСЦІ ПРОСТЫХ АЙКОНІМАЎ, СУАДНОСНЫХ З НАЗВАМІ РАСЛІННАГА СВЕТУ

Важным і неабходным этапам у даследаванні айканіміі з’яўляецца словаўтваральны аналіз. Вывучэнне тапанімічных дэрывацыйных працэсаў дае магчымасць вызначыць асноўныя тапонімаўтваральныя тыпы і мадэлі. На аснове марфалагічнай і словаўтваральнай структур онімаў можна акрэсліць час і грамадска-гістарычныя ўмовы ўзнікнення